

AJER
AKADEMIC JOURNAL OF
EDUCATIONAL RESEARCH

ISSUE 7

**AKADEMIC JOURNAL
OF EDUCATIONAL RESEARCH (AJER)
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL**

December 2024

WWW.AJERUZ.COM

International Scientific Journal
AKADEMIC JOURNAL OF EDUCATIONAL RESEARCH (AJER)
December 2024

Tashkent 2024

**AUTIZM SINDROMLI BOLALARNI MAKTAB TA'LIMIGA
TAYYORLASHNING SAMARALI METODLARI**

Raxmatullayeva Madinaxon Murodjon qizi
Chirchiq davlat Pedagogika universiteti Pedagogika fakulteti
Maxsus pedagogika surdopedagogika yo'nalishi 1-kurs magistranti

***Anatatsiya.** Bugungi kunda autizm sindromiga chalingan bolalarni o'qitish bo'yicha mavjud amaliy tajriba shuni ko'rsatadiki, ushbu toifadagi bolalar uchun ularning imkoniyatlari va qobiliyatlariga mos keladigan ta'lim olish huquqini maksimal darajada oshirish uchun turli xil o'qitish modellari ishlab chiqilishi va amalga oshirilishi kerak.*

Autizm sindromli bolalarda muloqotning buzilishi odatda ijtimoiy o'zaro ta'sirning buzilishi bilan bog'liq. Autizm sindromli bolalar o'zlarining diqqatini tortadigan narsalarni ko'rsata olmaydilar. O'zgalarning hissiy holatini tushuna olish, bolalarda imitatsiya harakatlarni taqlid qilish va takrorlashda ba'zi qiyinchiliklarga duch keladilar.

Autizm sindromli bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashdagi muammolarga, shuningdek, sensor sferasining o'ziga xosligi, kiyim tanlashda yoki oziq-ovqatlarni yeyishda selektivlik ham kiradi.

Darsning samaradorligi va uning davomiyligi o'qituvchining dars boshida bo'layotgan voqealarga bolalar e'tiborini jalb qilishda qanchalik muvaffaqiyatli bo'lganiga bog'liq.

Autizm sindromli bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashda o'qituvchi qanchalik tanish harakatlarni ishlatsa, bolalar o'zlarini shunchalik ishonchli his qiladilar.

Maqolada autizm sindromli bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashning samarali metodlari yoritib berilgan.

***Annotation.** Today, practical experience in educating children with autism spectrum disorder shows that various teaching models must be developed and implemented to maximize the educational rights of these children, tailored to their abilities and potential.*

Children with autism spectrum disorder often experience communication difficulties that are usually linked to impairments in social interaction. They may struggle to indicate things that attract their attention and face challenges in understanding the emotional states of others, as well as in imitating and replicating actions.

The issues in preparing children with autism for school include the peculiarities of their sensory sphere, as well as selectivity in choosing clothes or foods. The effectiveness and duration of a lesson depend on how successfully the teacher can engage the children's attention at the beginning of the class.

When preparing children with autism for school education, the more familiar actions the teacher uses, the more confident the children will feel. The article discusses effective methods for preparing children with autism for school education.

***Kalit so'zlar :** Autizm sindromi, o'yin, tarbiya, muloqot, ko'nikma, harakat, ta'lim, muammo, faoliyat.*

Key words: *Autism syndrome, game, behaviout, communication, skill, action, education, problem, activity.*

So‘nggi paytlarda ta‘limda inklyuziv amaliyotning faol rivojlanishi nogiron bolalarning tobora murakkab toifalari, xususan, autizm sindromli bolalar inklyuziya sub’yektlari bo‘lishiga olib keldi. Ushbu sohada erishilgan muvaffaqiyatlarga qaramay, me‘yoriy-huquqiy bazaning yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi va metodik ta‘minotning yetarli emasligi bilan bog‘liq ko‘plab muammolar mavjud.

Bugungi kunda autizm sindromiga chalingan bolalarni o‘qitish bo‘yicha mavjud amaliy tajriba shuni ko‘rsatadiki, ushbu toifadagi bolalar uchun ularning imkoniyatlari va qobiliyatlariga mos keladigan ta‘lim olish huquqini maksimal darajada oshirish uchun turli xil o‘qitish modellari ishlab chiqilishi va amalga oshirilishi kerak, bu ularga ushbu bolalarning salohiyatini ro‘yobga chiqarishga imkon beradi. Shuni tushunish kerakki, bu muammoni ma‘muriy qarorlar va maktab o‘quv fanlariga alohida ta‘limga muhtoj bolalarni kiritish orqali hal qilib bo‘lmaydi.

Bolalarning o‘quv-bilish faoliyatini tushunish, maxsus pedagogika va psixologiya borasidagi tadqiqotlar R.D.Shodiyev, L.R.Mo‘minova va boshqalar tomonidan olib borilgan [4, 3].

K.Gilberg va T.Peters [1] autizmda nutq va til buzilishi haqida izlanishlar olib borgan. Autizmda nuqson asosan muloqotni tushunishning buzilishiga asoslanadi. Asosiy muammo - bu insonning muloqotning ma‘nosini tushunish, ya‘ni: ikki kishi o‘rtasida ma‘lumot almashish (bilim, his-tuyg‘ular) qobiliyatining cheklanganligi bilan belgilanadi. Bu qobiliyat odatda disfaziya cheklangan bo‘ladi.

K.S.Lebedinskaya va O.S.Nikolskaya [2] larning fikricha, hatto nutqning dastlabki «nutqdan oldingi» ko‘rinishlari ham ko‘pincha uning kommunikativ funksiyasining kamchiligini ko‘rsatadi. G‘o‘ng‘irlash o‘z vaqtida paydo bo‘ladi, lekin ko‘pincha tovushlarda intonatsiya bo‘lmaydi va g‘o‘ng‘irlash bosqichi zaif ifodalanadi yoki bola g‘o‘ng‘irlashdan darhol so‘zlarni talaffuz qilishga o‘tadi. Ba‘zan birinchi so‘zlar ma‘lum bir nutq bosqichi uchun odatiy bo‘lmagan holda qo‘llaniladi.

Ko‘pincha frazaviy nutq umuman rivojlanmagan, ammo qizg‘in vaqtda bunday bola kutilmaganda qisqa iborani aytishi mumkin bo‘ladi. Ba‘zi bolalar tovush talaffuzidagi buzilishlarni aniq ko‘rsatadilar, ular faqat ma‘lum bo‘g‘inlarni talaffuz qiladilar. Bular autizmli bolalarda nutqni rivojlantirish va nutq buzilishlarining xususiyatlari hisoblanadi. Autizm sindromida to‘rtta asosiy xususiyatni ajratib ko‘rsatish mumkin:

- 1) nutqning yetishmasligi;
- 2) uning buzilishi (atrof-muhit bilan o‘zaro ta‘sir qilish va autostimulyasiyaga qaratilgan affektiv nutqni tezlashtirishga xizmat qiluvchi turli komponentlarning rivojlanmaganligi kombinatsiyasi);
- 3) ko‘pincha o‘ziga xos og‘zaki iste‘dodning mavjudligi;

4) mutizm yoki nutqning buzilishi.

Autizm spektrining buzilishi bo'lgan bolalarning yuqorida qayd etilgan xususiyatlari ularni an'anaviy yondashuvlarda o'qitishni tashkil etishda asosiy to'siqdir. Mahalliy mutaxassislarining sa'y-harakatlari bilan ishlab chiqilgan va yaratilgan hissiy-irodaviy sohada nuqsoni bo'lgan bolalarga ixtisoslashtirilgan yordam tizimi kognitiv faoliyat buzilishlarini tashxislash va tuzatish muammolarini hal qilishda ma'lum muvaffaqiyatlarga erishdi.

Ko'pgina tadqiqotchilar nafaqat autizmli bola maktabga kirishda, balki uning oilasi va uning ta'limi bilan shug'ullanadigan mutaxassislar duch keladigan juda ko'p muammolarni ta'kidlaydilar.

Autizm spektrining buzilishi bilan og'rikan bolalarda maktabga moslashishning bir necha sabablari bor. Birinchidan, maktabga borishning boshlanishi bilan autizm sindromi bilan og'rikan bolaning hayotiga ko'plab yangi elementlar kiritiladi, ular xatti-harakatlar va tartiblarning qattiq stereotiplarini shakllantirishga moyil bo'ladi. Maktab binosining o'zi, sinf xonasi, ko'plab kattalar va tengdoshlar notanish va shuning uchun qo'rqinchli ko'rinadi. Bunga onadan yoki boshqa muhim kattalardan uzoq vaqt davomida ajralish qo'shiladi.

Ko'pgina hollarda, kattalar bolaning atrofidagi dunyoga yo'l boshchi, uning shafatchisi va tarjimoni, boshqa odamlar bilan aloqa qilishning asosiy vositasi bo'lishi zarur. Yolg'iz qolgan bola, kommunikativ va ijtimoiy sohalarida buzilishlarning to'liq spektrini namoyish etadi. U o'z istaklari va ehtiyojlarini zo'rg'a shakllantira oladi, shuningdek, ularni boshqalarga tushunarli tarzda ifodalaydi.

Autizm sindromli bolalarda muloqotning buzilishi odatda ijtimoiy o'zaro ta'sirning buzilishi bilan bog'liq. Autizm sindromli bolalar o'zlarining diqqatini tortadigan narsalarni ko'rsata olmaydilar. O'zgalarning hissiy holatini tushuna olish, bolalarda imitatsiya harakatlarni taqlid qilish va takrorlashda ba'zi qiyinchiliklarga duch keladilar.

Autizm sindromli bolalarda muloqot ko'nikmalarni o'zlashtirishda buzilishlar, shuningdek, xulq-atvor bilan bog'liq bo'lgan bir qator qiyinchiliklar birga keladi. Ko'pincha bolalarga o'zi nima qilishni bilsa o'sha xatti-harakatni o'rgatish osonroq. Autizm sindromli bolalar uchun harakatlarni o'zlashtirishdagi qiyinchiliklar o'ziga xosdir. Bunda bolalarning xatti-harakatlarni mustaqil ravishda boshlashi, bir harakatdan ikkinchisiga o'tish qiyinligini ko'rish mumkin.

Autizm sindromli bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashdagi muammolarga, shuningdek, sensor sferasining o'ziga xosligi, kiyim tanlashda yoki oziq-ovqatlarni yeyishda selektivlik ham kiradi. Bunday bolalar umumiy ta'lim maktabining inklyuziv sinfida o'qishiga to'sqinlik qiladigan asosiy xususiyatlari quyidagilardir:

- o'z faoliyati va xulq-atvorini, xususan, samarali ta'lim faoliyatini tashkil etishdagi qiyinchiliklar;

- psixik funksiyalar rivojlanishining notekisligi va o'ziga xosligi;

- umuman bilish faoliyati rivojlanishining o'ziga xosligi va yetarli emasligi;
- boshqalar bilan samarali aloqalarni o'rnatishda qiyinchilik;
- ijtimoiy-emosional o'zaro ta'sirda sezilarli qiyinchiliklar;
- ta'lim makonini maxsus tashkil etishga bo'lgan ehtiyoj;
- ularni o'qitishda maxsus texnika va usullardan foydalanish zarurati va boshqalar

kiradi.

Ko'pgina qiyinchiliklar bolalarning umumiy ta'lim muhitida turli xil ta'lim sharoitlariga uzoq vaqt moslashishga muhtojligi bilan bog'liq va hatto ushbu moslashish davrida badiiy spektrning buzilishi bo'lgan bolalar noto'g'ri xatti-harakatlar, affektiv portlashlar, hatto og'zaki va bo'lmagan harakatlarni boshdan kechirishi mumkin.

Shuning uchun bunday bolani umumiy ta'lim muhitiga kiritish yoki integratsiyalash uchun shartlar va tashkiliy shakllarni ishlab chiqish, o'qituvchilar bilan o'ylangan va yaxshi tashkil etilgan tashkiliy-metodik ishlarni olib borish zarur.

Bundan tashqari, autizm sindromli bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashning samarali metodlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- bolaning aqliy funksiyalarining rivojlanish xususiyatlari va darajasini har tomonlama o'rganish;

- inklyuziv sinflarda ishlaydigan o'qituvchilar uchun tegishli malaka oshirish;

- o'quv dasturlarini o'zgartirishning optimal usullarini topish;

- Yangi uslubiy yondashuvlar, usullar, o'qitish usullarini ishlab chiqish;

- yagona ta'lim makonida barcha bolalarning o'z xususiyatlari, imkoniyatlari va ehtiyojlariga muvofiq ta'lim jarayonida ishtirok etishiga imkon beradigan didaktik muhitlarni ishlab chiqish;

- muayyan bolaga yordam ko'rsatadigan barcha yordamchi mutaxassislarining (logopedlar, defektologlar, psixologlar, tibbiyot xodimlari) harakatlarini muvofiqlashtirish;

- ota-onalar bilan yaqin va samarali hamkorlik;

- maktab muhitida imkoniyati cheklangan bolalarga nisbatan bag'rikenglik munosabatini shakllantirish.

Ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari tomonidan bola va uning atrof-muhit bilan zarur bo'lgan ishini tushunish zarur. Agar autizm sindromi bo'lgan bola umumiy ta'lim muassasasi boshlang'ich sinfida bo'lsa, fanga asoslangan ta'lim tizimi bola oldida sezilarli darajada qiyin moslashish vazifalarini qo'yadi. Boshlang'ich sinfdan yuqori sinfga o'tish odatda rivojlanayotgan bolalar uchun juda muhim davr hisoblanadi. Shuning uchun autizm sindromi bilan og'rigan bolalarning xususiyatlarini va ularning aqliy rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlarini tushunish ayniqsa muhimdir.

Bu davrda juda xushmuomalalik va pedagogik sabr-toqat kerak. Bu bosqich vaqt bilan cheklanmasligi kerak. Bu davrda eng muhimi, bolaning muammolarini, uning qo'rquvini, xatti-harakatlaridagi o'zgarishlarning sabablarini tushunish zarur, shunda

keyingi bosqichlarda unga ushbu muammolarni yengishga yordam berish mumkin. Ushbu bosqichda o'qituvchining vazifasi bolaning muvaffaqiyatsizligini yumshatish va unga o'zini ishonchli his qilishiga yordam berishdir.

O'quv jarayoni rasmiy bo'lmasligini ta'minlash uchun birinchi navbatda bolalarning o'rganishga qiziqishini uyg'otish kerak. Dastlab, har bir bolaning sevimli mashg'ulotlari haqida ma'lumot olish muhimdir; ehtimol, kimdir "ortiqcha baholangan" qiziqishlarga ega (lampalar, simlar, geografiya, yovvoyi tabiat, sharbat, qutilar va boshqalarga qiziqish) bo'lishi mumkin. Mustaqil ishlash uchun so'zlar, kartochkalar, rasmlar, topshiriqlar ushbu qiziqishlardan kelib chiqqan holda tanlanishi kerak.

Darsning samaradorligi va uning davomiyligi o'qituvchining dars boshida bo'layotgan voqealarga bolalar e'tiborini jalb qilishda qanchalik muvaffaqiyatli bo'lganiga bog'liq.

Har bir dars uch qismdan iborat bo'lishi zarur.

1-qism - diqqatni jalb qilish. Odatda dars o'qituvchi yoki bolaning sinf eshigi oldida turib, musiqa chalishi bilan boshlanadi. Bolalar sinfga yig'ilib, stollariga o'tirishadi. Dars qo'llar uchun mashqlar yoki she'rlar aytish mashqlari bilan boshlanadi

2-qism - tarbiyaviy. Bu vaqtda o'qituvchi bolalarga yangi materialni tushuntiradi, bolalar birgalikda topshiriqlarni bajaradilar, o'qituvchining savollariga javob berishadi va doskaga chiqishadi.

3-qism - bolalarning mustaqil ishi. Odatda bu qog'oz varag'idagi vazifa, keyinroq esa daftarda bo'ladi.

Dastlab, birinchi qism dars vaqtining deyarli yarmini oladi va o'qitish qismi juda kichik vaqtni egallaydi. Asta-sekin, bolalarning o'quv va mustaqil ishlarining ulushi ortadi va umumiy dars vaqti ham oshadi. Agar birinchi sinfdan dars bir necha daqiqa davom etsa, to'rtinchi sinf oxirida u maktabdagi kabi 30-35 daqiqa davom etadi.

Birinchi sinfdan vazifalar har doim bolalarning manfaatlari bilan bog'liq bo'ladi. Avvaliga bu juda oddiy vazifalar: sichqoncha dumini, mashina g'ildiraklarini chizishni tugatish va hokazo bo'lishi mumkin. Asta-sekin vazifalar murakkablashadi. Uchinchi bosqichda bolalar daftarlarga yozishni boshlaydilar, vazifalarning o'zi yanada kattaroq va murakkabroq bo'ladi, lekin hech qachon bolaning imkoniyatlaridan oshmaydi.

Hech biriga ustunlik bermasdan, maktabda mavjud faoliyatning barcha turlaridan foydalanish kerak. Barcha harakatlar bir-biri bilan o'zaro bog'liq: rasm chizish paytida bolalar ertak aytib berishadi va yangi narsalarni o'rganishadi, o'ynab, yozish va hisoblashni o'rganadilar. Bolalarni yozish, o'qish va hisoblashni o'rgatishda bir vaqtning o'zida boshqa muhim vazifalar hal qilinadi: bolalarni bir-biri bilan muloqot qilishga o'rgatiladi. Maktabda dars soati, keyin tanaffus, keyin boshqa dars borligiga ko'nikishiga yordam berish, sinfdan o'tirish kerakligi, dars tugamaguncha stoldan turmaslik o'rgatiladi. Dars davomida o'qituvchini tinglash, uning savollariga javob berish, topshiriqlarni bajarish, doskaga chiqish kerakligi uqtiriladi.

Dastlab, bola doimo o'qituvchi bilan birga ishlaydi va yil oxirigacha bolalarning imkon qadar mustaqil ishlashini ta'minlashga harakat qilish kerak bo'ladi.

Bola charchaganida yoki juda qiyin vazifani olganida o'qituvchi uni his qilishi ayniqsa muhimdir. Buning uchun dam olish vaqti, keyinroq davom etish mumkinligi, vazifani keyingi safar yakunlash mumkinligini aytish zarur. O'qituvchi har doim bolaning nima yaxshi qila olishini va unga nima sabab bo'layotganini va noto'g'ri xatti-harakatlarni qo'zg'atishi mumkin bo'lgan qo'shimcha qo'ruvni payqashi kerak.

Ishning birinchi bosqichlaridagi asosiy qiyinchiliklardan biri bu deyarli barcha bolalarning diqqatini rivojlantirmaganligi - ular uchun bir necha soniyadan ko'proq vaqt davomida diqqatni jamlash yoki diqqatni bir turdagi ishdan boshqasiga o'tkazish qiyin kechadi. Bu qiyinchiliklar bola dars soati va maktab kunining tuzilishiga o'rganib qolganda kamayadi. Bolaning konsentratsiyasi vaqti asta-sekin o'sib boradi va o'qituvchiga ta'lim jarayonini boshlash, uni asta-sekin kengaytirib, murakkablashtirish imkoniyatini beradi.

Autizm sindromli bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashda o'qituvchi qanchalik tanish harakatlarni ishlatsa, bolalar o'zlarini shunchalik ishonchli his qiladilar. Va bu ularning faol e'tiborini uzoqroq saqlashga imkon beradi.

Maktab anjomlari bolalarga sinf xonasi, qo'ng'iroq, parta, doska, ryukzak, uy vazifasi va baholashni o'z ichiga olgan tayyorgarlik guruhida belgilangan tartibga ko'nikishga yordam beradi. Har bir bola sinfda doimiy joyni egallaydi, uning xaltasida har doim dars uchun zarur bo'lgan narsalar (daftar, albom, qalam va boshqalar) bo'lishi kerak, har bir bajarilgan vazifa uchun u baho olishi kerak.

Bolalarning faol e'tiborini saqlashning ikkinchi muhim nuqtasi - bu o'qituvchining nutqi hisoblanadi. Tushuntirish qisqa, tushunarli bo'lishi kerak va "Uni olib tashla, qo'y, och ..." kabi qisqacha harakat ko'rsatmalarini o'z ichiga olishi kerak, chunki so'zlashuv bolalarni nima bo'layotganini tushunishiga yordam beradi. O'qituvchining har bir ko'rsatmasi vizual tarzda mustahkamlanishi kerak. Vazifalar va o'yinlar bolalar allaqachon biladigan va yoqtiradigan narsalar bo'lishi mumkin.

Oldinga harakat qilish uchun shoshilishning hojati yo'q. Vazifalar bolalar uchun qiziqarli bo'lishi kerak, lekin har xil bo'lmasligi kerak. Ularni takrorlash, ranglarni o'zgartirish va qoidalarni tartibga solish yaxshiroqdir.

Autizm sindromli bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashda vazifani tezda bajaradigan bolalar borligi, boshqalari esa ko'proq vaqt talab qilishini e'tiborga olish muhim. Bola dars davomida bo'sh qolmasligi uchun buni har doim hisobga olish kerak.

Tarbiyaviy ishlar bilan bir vaqtda o'yin terapiyasiga katta e'tibor berilishi kerak. O'yin orqali bolalarning ko'plab muammolarini hal qilish mumkin. Bolalar bilan o'yinlarning aksariyati yakka tartibda o'tkaziladi, ammo o'quv yilining oxiriga kelib, bolalar allaqachon ikki yoki uch kishilik guruhlarda o'ynash uchun birlashishlari mumkin.

Shuningdek, maktabda o'qish jarayonida bolalar ko'plab yangi qoidalarni o'rganishlari kerak bo'ladi. Bunga nafaqat ijtimoiy o'zaro ta'sir sohasidagi buzilishlar, balki faoliyatni ixtiyoriy tartibga solish va o'zini o'zi boshqarish funksiyasining etishmasligi ham to'sqinlik qilishi mumkin. Buning uchun propedevtik tayyorgarlik bosqichi muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Gilbert K. Autizm.: Medisinskoye i pedagogicheskoye vozdeystviye: [Tekst]: kn. dlya pedagogov-defektologov / K. Gilbert, T. Pipers ; [per. s angl. O.V. Deryayevoy]. - Moskva: Gumanit. izdat. syentr Vlados, 2005 (OAO Tip. j 9). - 144 s.
2. Lebedinskaya K. Diagnostika rannego detskogo autizma [Tekst]: nachalnye proyavleniya / K. S. Lebedinskaya, O. S. Nikolskaya. - Moskva: Prosveshcheniye, 1991. - 96, [1] s.
3. Mo'minova L.R. va boshqalar. Maxsus psixologiya. -T.: "Noshir", 2013 y.
4. Shadiyev R.D. Didakticheskiye osnovy realizatsii problemy ponimaniya v uchebno poznavatelnoy deyatelnosti. Dissertatsiya na soiskaniye uchenoy stepeni doktora pedagogicheskix nauk.: 13.00. 01 - Tashkent. 2004. - 267s.

AKADEMIC JOURNAL OF EDUCATIONAL RESEARCH (AJER)
international scientific journal
7-son

Nashr qilingan sana: 27.12.2024.
Shrift: "Times New Roman".

“ACADEMIC JOURNAL” MCHJ

Manzil: 700096, Toshkent shahri, Chilozor tumani, Bog‘iston ko‘chasi, 116/6.
www.ajeruz.com, info@ajeruz.com, +998950457172